

ΑΥΞΗΜΕΝΗ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΤΩΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ ΠΡΟΣ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΤΟΥΣ: ΙΔΙΟΜΟΡΦΗ ΠΤΥΧΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΑΡΘ. 93 ΠΑΡ. 3 Σ. ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΜΠΕΡΙΣΤΑΤΩΜΕΝΗΣ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΑΝΑΓΚΗ;^{*}

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η αρχή της αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων συνιστά θεμελιώδη συνταγματική αρχή ενώ πηγάζει, επίσης, από την αρχή της δίκαιης δίκης. Στην παρούσα μελέτη επιδιώκεται η εξέταση ορισμένων, εν πολλοίς διαφορετικής φύσεως, περιπτώσεων όπου οι αποφάσεις των διοικητικών δικαστηρίων διακρίνονται από μια αυξημένη ανάγκη αιτιολογίας και η εύρεση του δικαιολογητικού της λόγου. Η μελέτη ολοκληρώνεται με την αναζήτηση της κοινής συνισταμένης των αναλυθέντων περιπτώσεων όπου υφίσταται μια αυξημένη υποχρέωση αιτιολογίας της κρίσης του διοικητικού δικαστή.

^{*} Η παρούσα μελέτη αποτελεί επεξεργασμένο τμήμα της διπλωματικής εργασίας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του ΠΜΣ Δημοσίου Δικαίου και Πολιτικής Επιστήμης ΑΠΘ για το ακαδημαϊκό έτος 2022-2023. Θερμές ευχαριστίες στον φίλο Δημήτρη Βουκελάτο για τον γόνιμο επιστημονικό διάλογο, την προσεκτική ανάγνωση του κειμένου και τις πολύτιμες παρατηρήσεις του.

Κυριακή Τεξακαλίδου

Δικηγόρος,
Μ.Δ.Ε Δημοσίου Δικαίου και
Πολιτικής Επιστήμης ΑΠΘ

«*Quis custodiet ipsos custodes?*»

Juvenal, *Satire VI*, 347-348

ABSTRACT

The principle of the justification of judicial decisions is a fundamental constitutional principle that stems from the right to a fair trial. The present study aims to analyze various cases, primarily of diverse nature, in which the decisions of administrative courts necessitate an augmented need for a statement of reasons, and to identify the underlying rationale for this requirement. The study concludes by identifying the common factor among these cases where there is an increased obligation to provide reasons for the administrative judge's decision.

I. Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

Η αρχή της αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων καθιερώθηκε για πρώτη φορά με το άρθρο 91 του Συντάγματος του 1844, το οποίο προέβλεπε ότι κάθε δικαστική απόφαση πρέπει να είναι αιτιολογημένη¹. Με τη συνταγματική αναθεώρηση του 1911 προστέθηκε η απαίτηση της ειδικής αιτιολογίας της δικαστικής απόφασης. Όσον αφορά το ισχύον Σύνταγμα, το άρθ. 93 παρ. 3 θεσπίζει την υποχρέωση «ειδικής» και «εμπεριστατωμένης» αιτιολόγησης «κάθε δικαστικής απόφασης». Δεν καταλείπεται, συνεπώς, στον κοινό νομοθέτη αρμοδιότητα οριοθέτησης του καθήκοντος αιτιολογίας, παρά καθορισμού των συνεπειών και κυρώσεων από την παραβίαση αυτού². Η απαίτηση του συνταγματικού νομοθέτη για ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολογία εκφράζει έναν «λεκτικό πληθωρισμό», ο οποίος υποδεικνύει τη βούλησή του για κατά το δυνατόν πληρέστερες αναπτύξεις της αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων³.

Ως προς το κανονιστικό περιεχόμενο της απαίτησης του συνταγματικού νομοθέτη περί ειδικής αιτιολογίας, αυτή έχει την έννοια της εξειδίκευσης της εφαρμοστέας διάταξης ως προς το πραγματικό της μέρος και την έννομη συνέπεια. Η δε εμπεριστατωμένη αιτιολογία αναφέρεται τόσο στην επαρκή εξέταση των κρίσιμων νομικών γεγονότων καθώς και πραγματικών περιστατικών, όσο και στην τέλεση της υπαγωγής⁴. Κατά άλλη διατύπωση, ειδική είναι η αιτιολογία της

¹ Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμ. Β', 2022, σελ. 473, διαθέσιμο στο [link](#).

² Γ. Δελλής, *Η διοικητική δικαιοσύνη σε αναζήτηση ταχύτητας*, 2013, σελ. 86-87.

³ Κ. Κεραμεύς, «Η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων», σε: Χ. Απαλαγάκη (επιμ.), *Η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων – Η δικαστική μειοψηφία – Η κριτική των δικαστικών αποφάσεων*, 1992, σελ. 30(34).

⁴ Κ. Σταμάτης, *Μεθοδολογία του δικαίου*, 2019, σελ. 92-93.

δικαστικής απόφασης όταν από τους επικαλούμενους πραγματικούς και νομικούς λόγους απορρέει το απαγγερόμενο διατακτικό, ενώ εμπειριστατωμένη όταν όλοι οι λόγοι που στηρίζουν το διατακτικό της εκτίθενται αναλυτικά στο σκεπτικό, χωρίς να παραλείπεται ή να υπονοείται «το παραμικρό διανοητικό βήμα»⁵. Επισημαίνεται εδώ ότι ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία δεν σημαίνει μια «συμβολαιογραφικού χαρακτήρα» αιτιολογία⁶. Αντιθέτως, αποτελεί συνεχές ζητούμενο η συνοπτικότητα και περιεκτικότητα της αιτιολογίας της κρίσης του δικαστή καθώς και το κατανοητό της διατύπωσής του⁷.

Η αρχή της αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων αποτελεί θεμελιακή επιταγή του δικαίου⁸, απορρέουσα από την αρχή του κράτους δικαίου και ειδικότερα από την αρχή της δέσμευσης του δικαστή από τον νόμο⁹. Περαιτέρω δε συνιστά «*συνταγματική δικονομική εγγύηση*»¹⁰. Η αρχή της αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων από κοινού με την αρχή της δημοσιότητας των συνεδριάσεων κατά το άρθρ. 93 παρ. 2 Σ. και την αρχή της υποχρεωτικής δημοσίευσης της γνώμης της μειοψηφίας που κατοχυρώνεται στο άρθρ. 93 παρ. 3 εδ. γ' Σ. συνθέτουν «*την αρχή της διαφάνειας των παραγόντων σχηματισμού της δικανικής πεποιθήσης*»¹¹. Εξάλλου, οι τρεις αυτές συνταγματικές αρχές αποτελούν εκφάνσεις της ευρύτερης έννοιας της δημοσιότητας¹².

Το ανωτέρω πλέγμα θεσμικών και δικονομικών εγγυήσεων συνιστά ταυτόχρονα και αρχή ενισχυτική του αισθήματος ευθύνης των δικαστών, η οποία συμβάλλει στην απονομή της δικαιοσύνης κατά τρόπο ορθό και αμερόληπτο¹³. Έχει δε αναχθεί σε κριτήριο κύρους και αυθεντίας της δικαστικής κρίσης καθώς και σε παράγοντα που συμβάλλει στην αξιοπιστία της δικαιοσύνης¹⁴. Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι η αιτιολογία της δικαστικής απόφασης διαθέτει και μια κοινωνική

⁵ Π. Σούρλας, *Δίκαιο και δικανική κρίση*, 2017, σελ. 49.

⁶ Βλ. ομιλία Ε. Βενιζέλου στο Οικονομικό Φόρουμ των Δελφών, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 17.10.2023).

⁷ Σ. Γιακουμής, «Η συνοπτικότητα των δικαστικών αποφάσεων», σε: *Τιμητικός Τόμος για τα 50 χρόνια των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων*, 2015, σελ. 509(510).

⁸ Ι. Δελγκωστόπουλος, *Οι δικονομικοί λόγοι αναιρέσεως*, 2009, σελ. 625.

⁹ Ι. Γιαννίδης, *Η αιτιολόγηση των αποφάσεων των ποινικών δικαστηρίων*, τεύχ. Α', 1989, σελ. 67.

¹⁰ Ε. Βενιζέλος, *Κοινό περί δικαίου αίσθημα vs κράτος δικαίου – Το δύσκολο τρίγωνο: Δικαιοσύνη-Κοινή Γνώμη-Πολιτική*, ΔιΔικ 2/2018, σελ. 177(179).

¹¹ Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 471.

¹² Δ. Ράικος, *Η δικαστική δεοντολογία στα διεθνή δικαστήρια*, ΔιΔικ 3/2019, σελ. 353(363).

¹³ Α. Ράικος, *Συνταγματικό Δίκαιο – Οργανωτικό Μέρος*, τομ. Ι, 2018, σελ. 348.

¹⁴ Γ. Τασόπουλος, *Το ήθος του δικαστή*, ΕφημΔΔ 4/2016, σελ. 393(399). Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2022, σελ. 765.

διάσταση, αφού στοιχειοθετεί πρωτίστως πράξη λογοδοσίας του δικαστή προς την κοινωνία¹⁵.

Η αιτιολογία της δικαστικής απόφασης τελεί σε άμεση συνάφεια με την κατά το άρθρ. 87 Σ. ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας την οποία και εγγυάται¹⁶. Εξίσου, η συναγόμενη από τα άρθρ. 87 και 20 Σ. αρχή της δικαστικής αμεροληψίας, η οποία επιτάσσει την τήρηση ίσων αποστάσεων απέναντι στους διαδίκους, ολοκληρώνοντας την αρχή της δικαστικής ανεξαρτησίας κλονίζεται στην περίπτωση κατά την οποία ελλείπει η ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία της δικαστικής απόφασης¹⁷.

Επιπροσθέτως, το κατά το άρθρ. 20 παρ. 1 Σ. θεμελιώδες δικαίωμα σε πλήρη και αποτελεσματική δικαστική προστασία είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την αιτιολογία της δικαστικής απόφασης για δύο λόγους. Πρώτον, γιατί αυτό περιλαμβάνει και προστατεύει το ειδικότερο δικονομικό δικαίωμα της δικαστικής ακρόασης¹⁸ και δεύτερον, διότι μέσω του αιτιολογικού της απόφασης ο πτηθείς διάδικος δύναται να διαπιστώσει ότι ακούστηκε και λήφθηκαν υπόψη οι ισχυρισμοί του. Υπό αυτό το πρίσμα, η αιτιολογία της δικαστικής απόφασης αποκτά σημασία κυρίως για τον πτηθέντα διάδικο, αφού δια της αιτιολογίας θα ενημερωθεί ο πτηθείς ως προς τα αν το δικαστήριο εξέτασε πλήρως την υπόθεσή του¹⁹. δύναται δε κατά τον τρόπο αυτό είτε να αποδεχτεί ψυχολογικά την απόφαση είτε να προπαρασκευάσει την προσβολή της²⁰.

Η υποχρέωση ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας της δικαστικής απόφασης είναι συυφασμένη με τον κατά το άρθρ. 93 παρ. 4 Σ. έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων, στον βαθμό που «το πρόβλημα των ορίων του ελέγχου είναι τελικά πρόβλημα αιτιολογίας των σχετικών δικαστικών αποφάσεων»²¹. Τούτο διότι μόνο δια της ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας της δικαστικής απόφασης μπορούν να σκιαγραφηθούν οι λόγοι για τους οποίους ένας νόμος κρίθηκε ως σύμφωνος ή αντίθετος στο Σύνταγμα.

Ιδιαίτερη, ως προς την αιτιολογία της δικαστικής απόφασης, είναι η σημασία της υποχρεωτικής

¹⁵ Ε. Κρουσταλάκης, *Δικαιοσύνη και Κοινωνία σε διάλογο*, 1998, σελ. 54.

¹⁶ Α. Παπαδαμάκης, *Η αιτιολογία των ποινικών αποφάσεων*, ΠοινΔικ 6/2014, σελ. 520(524).

¹⁷ Δ. Ράικος, *Η αμεροληψία κατά την απονομή της δικαιοσύνης*, ΔιΔικ 3/2014, σελ. 577(582).

¹⁸ Α. Μανιτάκης, *Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας*, τόμ. Ι, 1994, σελ. 381.

¹⁹ Κ. Μακρίδου, *Ζητήματα τύπου και ουσίας από την αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων*, Αρμ 3/2023, σελ. 321(326).

²⁰ Α. Τσιρωνάς, «Άρθρο 93», σε: Σ. Βλαχόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Γ. Τασόπουλος (επιμ.), *Σύνταγμα – Ερμηνεία κατ' άρθρο*, 2023, σελ. 90, διαθέσιμο στο [link](#).

²¹ Ε. Βενιζέλος, *Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας των Νόμων και Ερμηνεία του Συντάγματος*, 2022, σελ. 213.

δημοσίευσης της γνώμης της μειοψηφίας, η οποία κατοχυρώθηκε συνταγματικά το πρώτον με την παρ. 3 άρθ. 93 Σ. 1975 και δημιουργεί έναν διάλογο της πλειοψηφίας και της μειοψηφίας, αναδεικνύοντας πιθανά σφάλματα της πρώτης και συμβάλλοντας στη βελτίωση της δικανικής κρίσης²².

II. ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΝΩΣΙΑΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ

Παρά το γεγονός ότι η υποχρέωση αιτιολογίας των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων δεν κατοχυρώνεται ρητά στην ΕΣΔΑ, αυτή αποτελεί έκφραση της αρχής της δίκαιης δίκης κατά το άρθ. 6 της Σύμβασης²³, λόγω της στενής σύνδεσης της αρχής της αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων με το δικαίωμα ακροάσεως²⁴. Ενώ, όμως, η αρχή της δίκαιης δίκης δεν επιτρέπει τον έλεγχο της εσωτερικής ορθότητας της απόφασης του εθνικού δικαστηρίου, μέσω αυτής το ΕΔΔΑ πραγματοποιεί έναν έλεγχο αυθαιρεσίας ως προς το περιεχόμενο της κρίσης του εθνικού δικαστηρίου²⁵, χωρίς πάντως ο έλεγχος αυτός να αναφέρεται στην επάρκεια της κρίσης των εθνικών δικαστηρίων²⁶.

Όπως το ΕΔΔΑ, έτσι και το ΔΕΕ προσδίδει ευρύτατο περιεχόμενο στην αρχή της δίκαιης δίκης, από την οποία συνάγει ένα σύνολο θεμελιωδών αρχών και δικαιωμάτων. Η αρχή της αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων θεωρείται από το ΔΕΕ ως απαιτούμενη από την αρχή της δίκαιης δίκης, η οποία με τη σειρά της απορρέει από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και επιβεβαιώθηκε με το άρθ. 47 ΧΘΔ²⁷. Στη συλλογιστική και των δύο ανώτατων δικαστηρίων, η γνώση των λόγων της δικαστικής αποφάσεως συνδέεται με το δικαίωμα του διαδίκου να ασκήσει αποτελεσματικά ένδικα μέσα κατά της σε βάρος του εκδοθείσας απόφασης²⁸.

²² Για την υποχρεωτική συμπερίληψη της μειοψηφίας στις δικαστικές αποφάσεις βλ. εκτενώς Μ. Πικραμένο, *Η Λογοδοσία των Δικαστών στη Δημοκρατία*, 2022, σελ. 191 επ.(ιδίως 195).

²³ D. T. Björgvinsson, “Reflections on Legal Reasoning in the Case Law of the European Court of Human Right”, σε: M. Bencze/G. Yein Ng (eds.), *How to Measure the Quality of Judicial Reasoning*, 2018, σελ. 251(252).

²⁴ C. Grabenwarter, *European Convention on Human Rights*, 2014, σελ. 138.

²⁵ Κ. Γώγος, «Άρθρο 6 παρ. 1», σε: Ι. Σαρμάς/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), *ΕΣΔΑ – Κατ’ άρθρο ερμηνεία*, 2021, σελ. 247.

²⁶ Η. Καστανάς, «Η αιτιολόγηση των δικαστικών αποφάσεων», σε: Η. Καστανάς/Γ. Κτιστάκης (επιμ.), *Επισκόπηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ (1997-1998)*, 2000, σελ. 84-85.

²⁷ ΔΕΕ C-619/10, *Trade Agency*, 06.12.2012, σκ. 52-53.

²⁸ D. Sayers, “Article 47(2)”, σε: S. J. Peers/ T. Hervey/J. Kenner/A. Ward (eds.), *The EU Charter of Fundamental Rights – A Commentary*, 2021, σελ. 1358(1367)· ΔΕΕ C-283/05, *ASML*, 14.12.2006, σκ. 28· ΕΔΔΑ *Hirvisaari* κατά Φιλανδίας, αρ. 49684/99, 27.09.2001, σκ. 30.

III. ΑΥΞΗΜΕΝΗ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΙΣ ΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

Η αιτιολογία της δικαστικής απόφασης δεν είναι ένα «συμπαγές μέγεθος», αλλά χωρούν περαιτέρω διαβαθμίσεις στην έντασή του. Ως εκ τούτου, σε ορισμένες περιπτώσεις μπορούμε να διακρίνουμε ότι υφίσταται υποχρέωση των δικαστηρίων για μια αιτιολογία αυξημένης έντασης²⁹. Τούτο προκύπτει και από τη νομολογία του ΕΔΔΑ, κατά την οποία η υποχρέωση αιτιολογίας της δικαστικής απόφασης δύναται να διαφέρει με κριτήριο τη φύση της απόφασης και τις περιστάσεις της εκάστοτε υπόθεσης³⁰.

1. Η (ΜΕΙΖΟΝΑ) ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΣΤΟΝ ΔΙΚΑΝΙΚΟ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΤΑΘΜΙΣΗΣ... ΕΩΣ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΥΠΕΡΒΑΣΗ

Η διαδικασία της στάθμισης με την οποία είναι επιφορτισμένος ο διοικητικός δικαστής συνδέεται πρωτίστως με την απαίτηση ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας και δεν θα πρέπει να περιορίζεται σε απαρίθμηση των παραγόντων που συνεκτιμήθηκαν για να καταλήξει ο δικαστής στο συγκεκριμένο αποτέλεσμα της στάθμισης³¹. Εξάλλου, η πληρότητα και ποιότητα της αιτιολογίας της δικαστικής απόφασης εξαρτάται, σε μεγάλο βαθμό, από τον τρόπο που ο δικαστής τελεί τις σταθμίσεις, δηλαδή το πώς χειρίζεται την αόριστη έννοια του δημοσίου συμφέροντος και την αρχή της αναλογικότητας³². Η επίκληση του δημοσίου συμφέροντος δεν είναι επαρκώς αιτιολογημένη όταν δεν συνοδεύεται από μια μεθοδολογία, η οποία συνδυάζει την αναγωγή σε επί μέρους συνταγματικές αρχές, όσο και πραγματολογικά δεδομένα³³. Γίνεται έτσι φανερή η βαθύτερη σύνδεση και η τομή που υφίσταται μεταξύ της αιτιολογίας της δικαστικής απόφασης και της αιτιολογίας της διοικητικής πράξης, εφόσον δια του ελέγχου της αιτιολογίας της διοικητικής πράξης επιτυγχάνεται η εξέταση της αόριστης νομικής έννοιας του δημοσίου συμφέροντος που χρησιμοποίησε η Διοίκηση και του περιεχομένου που της προσέδωσε³⁴. Η απουσία ενός τέτοιου ελέγχου, δια της εξειδίκευσης της αόριστης έννοιας, θα συνιστούσε παράλειψη άσκησης του δικαιοδοτικού ρόλου του δικαστή³⁵.

²⁹ Η. Κουβαράς, *Το κανονιστικό περιεχόμενο της κατ' άρθρο 93 παρ. 3 του Συντάγματος υποχρέωσης αιτιολογίας των αποφάσεων της διοικητικής δικαιοσύνης*, ΘΠΔΔ 8-9/2021, σελ. 788(799).

³⁰ W. A. Schabas, *The European Convention on Human Rights*, 2015, σελ. 297· ΕΔΔΑ Ruiz Torija κατά Ισπανίας, αρ. 18390/91, 09.12.1994, σκ. 29.

³¹ Η. Κουβαράς, *Η «επιστημονικότητα» των μεθόδων στάθμισης στο δικαιοδοτικό έργο. Κριτική και υπεράσπιση*, ΕφημΔΔ 3/2020, σελ. 326(332).

³² Ε. Βενιζέλος, *Δικαστικός Έλεγχος*, ό.π., σελ. 41.

³³ Δ. Στράνης, *Παρατηρήσεις στην ΣτΕ Ολ 1408/2022 (Ν 3900/2010)*, ΘΠΔΔ 1/2023, σελ. 38(42).

³⁴ Μ. Πικραμένος, *Η αιτιολογία των διοικητικών πράξεων*, 2012, σελ. 288.

³⁵ Σ. Κυβέλος, *Παρατηρήσεις στην ΣτΕ ΕΑ 328/2013 (Ασφ)*, ΘΠΔΔ 8-9/2013, σελ. 764(766).

Κατά τη διεργασία της στάθμισης, συνεπώς, ο δικαστής οφείλει να αιτιολογεί την κρίση του ελέγχοντας την υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών στον λόγο δημοσίου συμφέροντος που περιορίζει τα δικαιώματα³⁶. Αυτός ο έλεγχος είναι, ιδίως, φανερός κατά τα επί μέρους στάδια ελέγχου τήρησης της αρχής της αναλογικότητας³⁷. Ο έλεγχος της υπαγωγής των λόγων δημοσίου συμφέροντος προκύπτει επίσης ως απότοκο του ότι, κατά τα γενόμενα νομολογιακώς δεκτά, οι λόγοι δημοσίου συμφέροντος για τους οποίους περιορίζεται ένα δικαίωμα θα πρέπει να εξειδικεύονται, ήτοι να προκύπτουν από την αιτιολογία της διοικητικής πράξης³⁸ ή της αιτιολογικής έκθεσης του νόμου που θεσπίζει τον επίδικο περιορισμό³⁹.

Όπως εύστοχα έχει παρατηρηθεί, η ελλιπής τεκμηρίωση του αποτελέσματος της στάθμισης κλονίζει την πειστικότητα του αιτιολογικού της δικαστικής απόφασης⁴⁰. Σε αυτό το πλαίσιο είναι σημαντικό να παρατηρηθεί ότι στο αιτιολογικό της δικαστικής απόφασης η γενική επίκληση στο δημόσιο συμφέρον ενδέχεται να υποκαθιστά την ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία⁴¹, μετατρεπόμενο σε μια «Κολυμβήθρα του Σιλβάμ», η οποία νομιμοποιεί τις επίδικες ρυθμίσεις, χωρίς το δικαστήριο να λάβει θέση, ρητά και άμεσα, στο πραγματικό διακύβευμα της υπόθεσης⁴².

Σε ορισμένες περιπτώσεις, το δικαστήριο φαίνεται να προτάσσει την υπεροχή του δημοσίου συμφέροντος, η οποία δικαιολογεί τους επιβαλλόμενους σε ένα δικαίωμα περιορισμούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διαβάθμιση του ελέγχου των περιορισμών στην επαγγελματική ελευθερία. Σε αντίθεση με τον αυστηρό έλεγχο των περιορισμών για λόγους δημοσίου συμφέροντος κατά την πρόσβαση στο επάγγελμα, ο έλεγχος είναι ηπιότερος όταν ο περιορισμός αφορά την άσκηση του επαγγέλματος⁴³. Όταν, όμως, ο έλεγχος αφορά τη συνταγματικότητα της επιβολής κυρώσεων για λόγους που συνδέονται με παράβαση της κείμενης νομοθεσίας, το

³⁶ Ι. Συμεωνίδης, *Πτυχές της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος*, ΔιΔικ 4/1990, σελ. 764(767).

³⁷ Για τον έλεγχο προσφορότητας του περιορισμού βλ. ΣτΕ Ολ. 229/2014 σκ. 11, με την οποία μεταβλήθηκε η κρίση της ΣτΕ Ολ. 3665/2005 σκ. 4.

³⁸ Ενδ. για την ανάγκη αιτιολογίας περί συνδρομής του δημοσίου συμφέροντος στις κανονιστικές και ατομικές διοικητικές πράξεις βλ. ΣτΕ 2573/2021 και ΣτΕ 571/2018 αντίστοιχα.

³⁹ ΣτΕ 959/2015 σκ. 10.

⁴⁰ Η. Κουβαράς, *Τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά του δικαστικού ελέγχου τήρησης της αρχής της αναλογικότητας: μεταξύ νομικής μεθόδου και αισθητηρίου του δικαστή*, ΕφημΔΔ 6/2022, σελ. 904(910).

⁴¹ Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 2023, σελ. 130.

⁴² Χαρακτηριστικές οι ΣτΕ Ολ. 2046-2047/2022 με σχ. Χ. Τσιλιώτη, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 17.10.2023).

⁴³ Ενδ. ΣτΕ 1585/2010 σκ. 10 σε αντιπαραβολή με ΣτΕ Ολ. 1991/2005 σκ. 8.

δημόσιο συμφέρον προτάσσεται άνευ ιδιαίτερης αιτιολογίας⁴⁴. Ως σκοποί δημοσίου συμφέροντος, οι οποίοι υπερέχουν στον δικανικό συλλογισμό του δικαστηρίου δικαιολογώντας τους περιορισμούς άνευ ιδιαίτερων σταθμίσεων, τίθενται η καταστολή της φοροδιαφυγής⁴⁵, η καταπόλεψη της αδήλωτης εργασίας⁴⁶, η τουριστική ανάπτυξη της χώρας⁴⁷ και η απονομή της ιθαγένειας⁴⁸. Η ένταση, συνεπώς, του δικαστικού ελέγχου στα περιοριζόμενα δικαιώματα είναι αμέσως συναφής και ανάλογη με την ένταση της αιτιολογίας της δικαστικής απόφασης, εφόσον ο δικαστικός έλεγχος περνά, αναγκαία, μέσα από την αιτιολογία της δικαστικής απόφασης. Αντίθετα, όσο μειώνεται η ένταση του δικαστικού ελέγχου, φθίνει η αιτιολογία της δικαστικής απόφασης.

Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο δικαστικός αυτοπεριορισμός που επέδειξε το δικαστήριο την περίοδο της πανδημίας, ο οποίος προσιδιάζει στον οριακό έλεγχο συνταγματικότητας στην πρώτη φάση της μνημονιακής περιόδου⁴⁹. Πέραν όμως της αμφιβολίας που γεννάται σχετικά με το κατά πόσο ένας τέτοιος οριακός έλεγχος δύναται να αποτελέσει αποτελεσματική εγγύηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων⁵⁰, η αιτιολογία των δικαστικών αποφάσεων την περίοδο της οικονομικής και υγειονομικής κρίσης, κατά τις οποίες προτάχθηκε το δημόσιο συμφέρον, βάλλεται από το γεγονός ότι, ενώ εξαγγέλλεται έλεγχος αναλογικότητας των επιβαλλόμενων περιορισμών, η επιμέρους εξέταση των σταδίων ελέγχου τήρησης της αρχής της αναλογικότητας, άλλοτε υπό την έκφανση της αναγκαιότητας και άλλοτε της *stricto sensu* αναλογικότητας, υποβαθμίζεται⁵¹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα απομειωμένου, την περίοδο της υγειονομικής κρίσης, ελέγχου αναγκαιότητας αποτελεί η απόφαση 1681/2022 της Ολομέλειας

⁴⁴ ΣτΕ 461/2007 σκ. 8.

⁴⁵ ΣτΕ 2457/2018 σκ. 16, 21.

⁴⁶ ΣτΕ 2151/2017 σκ. 18.

⁴⁷ ΣτΕ Ολ. 1910/2001.

⁴⁸ ΣτΕ 2616/2012 σκ. 6.

⁴⁹ Βλ. Γ. Καραβοκύρη, *Πανδημία και μεθοδολογία: μια πραγματολογική ανάγνωση των συνταγματικών δικαιωμάτων*, ΕφημΔΔ 1/2021, σελ. 100(110)· για τον έλεγχο του δημοσιονομικού συμφέροντος τη μνημονιακή περίοδο βλ. επίσης *Idem*, *Το Σύνταγμα και η κρίση. Από το δίκαιο της ανάγκης στην αναγκαιότητα του δικαίου*, 2014, σελ. 88 επ· Π. Μαντζούφα, *Οικονομική κρίση και Σύνταγμα*, 2014, *passim*.

⁵⁰ Γ. Τασόπουλος, *Ο ενδιάμεσος δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας του νόμου και η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού*, ΔτΑ 91/2022, σελ. 105(116).

⁵¹ ΣτΕ 1386/2021· ΣτΕ Ολ. 668/2012, όπου ενώ εξαγγέλθηκε, παραλείφθηκε ο έλεγχος της αναγκαιότητας της εφαρμογής του υποχρεωτικού μέτρου του διαγνωστικού ελέγχου νόσησης από κορωνοϊό σε υπαλλήλους του Δημοσίου που παρέχουν εργασία με φυσική παρουσία, και ο έλεγχος της *stricto sensu* αναλογικότητας των περικοπών των μισθών και συντάξεων αντιστοίχως.

του Συμβουλίου της Επικρατείας για την τετραήμερη απόλυτη απαγόρευση των δημόσιων υπαίθριων συναθροίσεων, όπου ανευρίσκεται η γενική και μάλλον υποθετική διατύπωση ότι τυχόν ηπιότερα μέτρα θα συνιστούσαν «(...)μέτρα γενικής εφαρμογής, τα οποία ο νομοθέτης έχει κρίνει ότι, ανάλογα με τα επιδημιολογικά δεδομένα, μπορεί να μην είναι από μόνα τους επαρκή για τον περιορισμό της διαδόσεως του ιού», καθώς και η –επίσης γενική– επίκληση του θεσπισθέντος κανονιστικού πλαισίου για την αποφυγή μετάδοσης του ιού, τα οποία δεν μπορούν όμως, ως αιτιολογικές βάσεις, να δικαιολογήσουν την αναγκαιότητα της εν λόγω απόλυτης απαγόρευσης⁵². Με αυτό τον τρόπο είναι, συνεπώς, ειδική και εμπεριστατωμένη η αιτιολογία της δικαστικής απόφασης· ήτοι, όταν προβαίνει σε ευκρινή και ενδελεχή δικανικό συλλογισμό όσον αφορά την αναλογικότητα μιας ρύθμισης με την οποία περιορίζονται τα συνταγματικά δικαιώματα. Αντίθετα, η υπέρβαση ή υποβάθμιση σταδίων του ελέγχου της αναλογικότητας των περιορισμών των δικαιωμάτων, ιδίως σε περιόδους κρίσεων, εξομοιώνεται συχνά με αποδοχή της πρωτοκαθεδρίας του νομοθέτη και της κατ' εξουσιοδότηση δράσας Διοίκησης, αναδεικνύοντας τρωτά στον δικανικό συλλογισμό σημεία.

Ενώ λοιπόν οι έντονοι περιορισμοί που επιβάλλονται στα δικαιώματα ως μέτρα ανάγκης, χρήζουν αυξημένου δικαστικού ελέγχου και άρα μείζονος αιτιολογίας⁵³, η πρόταξη του δημοσίου συμφέροντος είναι συχνά συνυφασμένη με μειωμένης έντασης αιτιολογία. Τούτο διότι η αόριστη νομική έννοια του δημοσίου συμφέροντος, έννοια απογυμνωμένη από αιτιολογία, ανάγεται από τη νομολογία η ίδια σε αιτιολογία⁵⁴, ως προς τη μη αντίθεση των επιλογών της εκτελεστικής εξουσίας με τους υπερκείμενους κανόνες⁵⁵.

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ριζοσπαστική νομολογία που ανέπτυξε το ΣτΕ αναφορικά με το δικαίωμα στο περιβάλλον, η πληρέστερη συνταγματική προστασία του οποίου αποτελεί παρακολούθημα της νομολογίας⁵⁶. Η πρόκριση της προστασίας του δικαιώματος στο περιβάλλον, ως σκοπός δημοσίου συμφέροντος, ανήχθη από το ΣτΕ σε προερμηνευτική επιλογή, σχετικοποιώντας την αρχή της αναλογικότητας⁵⁷, καθώς και σε «πρωτίστης προτεραιότητας

⁵² Βλ. ΣτΕ Ολ 1681/2022 σκ. 29, 30 με σχ. Δ. Βουκελάτου, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 17.10.2023).

⁵³ Π. Λαζαράτος, *Δημοσιονομικό συμφέρον και δικαίο της ανάγκης*, ΘΠΔΔ 8/9-2013, σελ. 686(691).

⁵⁴ Α. Στεργίου, *Η αρχή της ισότητας στην κοινωνική ασφάλιση*, ΕΔΚΑ 3/2012, σελ. 321(352).

⁵⁵ Π. Παυλόπουλος, *Το δημόσιο δικαίο στον αστερισμό της οικονομικής κρίσης*, 2013, σελ. 245.

⁵⁶ Ε. Βενιζέλος, *Το αναθεωρητικό κεκτημένο*, 2002, σελ. 189.

⁵⁷ Α. Παπακωνσταντίνου, *Δικαστικός Ακτιβισμός και Σύνταγμα*, ΠερΔικ 2/2006, σελ. 222(227)· βλ. και ΣτΕ Ολ. 2855/2003.

δικαιϊκό στόχο» σε σημείο που υπερβαίνει, μάλιστα, το γράμμα της διάταξης του άρθ. 24 Σ.⁵⁸. Και ενώ το ΣτΕ δεν προτάσσει ρητώς την προστασία του περιβάλλοντος, στο αιτιολογικό των αποφάσεών του υπολανθάνει η μονομερής πρόκριση του δημοσίου συμφέροντος της προστασίας του περιβάλλοντος σε βάρος άλλων δικαιϊκών αρχών⁵⁹.

Δεν θα πρέπει, πάντως, να παραβλέψουμε ότι το ΣτΕ αντιμετώπισε⁶⁰ πρόσφατα το δικαίωμα στο περιβάλλον ως ατομικό δικαίωμα, το οποίο είναι δεκτικό περιορισμών⁶¹, υιοθετώντας στο αιτιολογικό της μια περισσότερο σταθμιστική και λιγότερο ακτιβιστική υπέρ του περιβάλλοντος οπτική. Το δικαστήριο λαμβάνει υπόψη και άλλες εκφάνσεις του δημοσίου συμφέροντος, ιδίως αναφορικά με την πραγματοποίηση ορισμένων στρατηγικών επενδύσεων⁶², εφόσον οι συνέπειες του έργου δεν παραβιάζουν την ακεραιότητα μιας προστατευόμενης περιοχής σύμφωνα με το ενωσιακό κανονιστικό πλαίσιο προστασίας του περιβάλλοντος⁶³. Ενώ μάλιστα στη μείζονα πρόταση του συλλογισμού του προεξαγγέλει έλεγχο αναγκαιότητας της επέμβασης στην προστατευόμενη έκταση, η αιτιολογία των αποφάσεων επικεντρώνεται στις μικρής κλίμακας επιπτώσεις από τη λειτουργία των συγκεκριμένων έργων στην προστατευόμενη περιοχή⁶⁴, ελέγχοντας με μια μάλλον αυτοπεριοριστική τάση την αναγκαιότητα της επίμαχης επέμβασης.

Μεθοδολογία στάθμισης υιοθέτησε το δικαστήριο αναλόγως στην πρόσφατη νομολογία του όπου, ερμηνεύοντας δυναμικά το άρθ. 117 παρ. 3 Σ., το οποίο με αδιάστικτη διατύπωση απαγορεύει τη διάθεση δασικής έκτασης η οποία μετά την καταστροφή της κηρύσσεται υποχρεωτικά αναδασωτέα⁶⁵. Ειδικότερα, το δικαστήριο αντιμετώπισε την επείγουσα ανάγκη υποδοχής, ταυτοποίησης και προσωρινής στέγασης και φιλοξενίας αλλοδαπών, που εισέρχονται στη χώρα χωρίς τις νόμιμες διατυπώσεις⁶⁶, καθώς και την εγκατάσταση έργων ηλεκτροπαραγωγής⁶⁷, ως επιτακτικούς

⁵⁸ Ι. Καράκωστας, «Η προστασία του περιβάλλοντος αδιαπραγμάτευτο νομικό και κοινωνικό κεκτημένο», σε: Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου/Α. Μπρεδήμας/Λ. Σισιλιάνος (επιμ.), *Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στην πράξη*, 2008, σελ. 37.

⁵⁹ Χαρακτηριστικά η ΣτΕ 2319/2002.

⁶⁰ ΣτΕ Ολ. 666-667/2021.

⁶¹ Κ. Μενουδάκος, «Η συνταγματική προστασία των δασικών οικοσυστημάτων και η εφαρμογή της από το νομοθέτη και το δικαστή», σε: *Το βιώσιμο Κράτος*, 2022, σελ. 321(327).

⁶² Αναλυτικώς βλ. Γ. Γιαννακούρου, «Οι στρατηγικές επενδύσεις ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας», σε: *Σύ και δικαστής άριστος*, 2022, σελ. 271 επ.

⁶³ ΣτΕ 2242/2020· ΣτΕ Ολ. 1705/2017.

⁶⁴ ΣτΕ 1973/2017, ΣτΕ 3164/2015.

⁶⁵ Βλ. συναφώς Σ. Βλαχόπουλο, *Η δυναμική ερμηνεία του Συντάγματος*, 2014, *passim*.

⁶⁶ ΣτΕ Ολ. 1532/2023 σκ. 6, 9.

λόγους δημοσίου συμφέροντος ανακατασκευάζοντας ερμηνευτικά το γράμμα του άρθ. 117 παρ. 3 Σ. με αποτέλεσμα να αίρεται κατ' ουσίαν ο απόλυτος χαρακτήρας της συνταγματικής απαγόρευσης, κατόπιν στάθμισης και συνεκτίμησης των ετερόκλητων σκοπών δημοσίου συμφέροντος.

Είναι άλλωστε, πλέον, κοινώς παραδεδεγμένο ότι ο δικαστής δεν είναι απλός «υπηρέτης του νόμου», «*nina vox legis*», τον οποίο εφαρμόζει μηχανικά⁶⁸, αλλά ασκεί επιπλέον δικαιοπλαστική λειτουργία δια της ερμηνείας του δικαίου, σχεδόν «ξαναγράφοντας» σε ορισμένες περιπτώσεις το δίκαιο δια της ερμηνευτικής του προσέγγισης⁶⁹. Αυτός ο δικαιοπλαστικός ρόλος του δικαστή υποδεικνύει τη διαχρονικότητα της άποψης του Dworkin, ότι οι δικαστές «*αναμφίβολα δημιουργούν νέο δίκαιο, κάθε φορά που αποφασίζουν σε μια σημαντική υπόθεση*»⁷⁰.

Η υπέρβαση του γράμματος του νόμου απαιτεί αυξημένη αιτιολόγηση της ερμηνευτικής κρίσης του δικαστή. Η άσκηση, όμως, δικαιοπλαστικής εξουσίας από τον διοικητικό δικαστή, η οποία ενίοτε λαμβάνει χώρα μέσω μιας σύμφωνης με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ ερμηνεία, δεν θα πρέπει να φτάνει στο σημείο μιας *contra legem* ερμηνείας⁷¹, δια της «*προκρούστειας ανακατασκευής*» της ερμηνευόμενης διάταξης⁷². Πολλώ δε μάλλον η ερμηνευτική αυτή ανακατασκευή είναι αμφίβολης ορθότητας όταν οδηγεί σε απόκλιση από το γράμμα του Συντάγματος⁷³.

2. Η ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΗ ΜΕΤΑΣΤΡΟΦΗ –ΙΔΙΩΣ Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΤΩΝ ΥΠΕΡΕΘΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΟΔΟΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ ΣΤΗΝ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΣΤΕ

Κατά την απονομή δικαιοσύνης ο σεβασμός της νομολογίας συνδιαγράφει τα όρια της εξουσίας του δικαστή για την επίλυση της ενώπιόν του διαφοράς⁷⁴. Η μεταστροφή, ωστόσο, της νομολογίας

⁶⁷ ΣτΕ Ολ. 2499/2012 σκ. 14.

⁶⁸ Ν. Μπουρόπουλος, *Η έννοια της δικαιοδοτικής λειτουργίας*, 1951, σελ. 16-17.

⁶⁹ Ε. Πρεβεδούρου, *Οι μεταστροφές της νομολογίας – Κοινή προοπτική εθνικού και υπερεθνικού δικαστή (Μέρος Πρώτο)*, ΘΠΔΔ 2/2023, σελ. 121(125).

⁷⁰ R. Dworkin, *Law's Empire*, 1986, σελ. 6.

⁷¹ Ε. Πρεβεδούρου, ΣτΕ 625/2022: η κατάργηση της δίκης στις διαφορές ουσίας, ο δικαιοπλαστικός ρόλος του δικαστή ή «*le juge n'est pas législateur*», ΘΠΔΔ 5/2022, σελ. 534(540).

⁷² Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 192.

⁷³ Ορθώς, κατά τη γνώμη μας, η μειοψηφία στη ΣτΕ Ολ. 1532/2023 σκ. 6.

⁷⁴ Ι. Σαρμάς, *Όρια και περιθώρια στην εξουσία του δικαστή να απονέμει δικαιοσύνη*, [e-Πολιτεία 3/2022](#), σελ. 326(328) (τελευταία πρόσβαση 17.10.2023).

αποτελεί στοιχείο σύμφυτο με το δικαιοδοτικό έργο καθώς και μέσο εξέλιξης της νομολογίας⁷⁵. Παρά το ότι δεν υφίσταται δικαίωμα σε πάγια νομολογία⁷⁶, η αρχή της ασφάλειας του δικαίου θέτει ορισμένα όρια στις μεταβολές της νομολογίας⁷⁷. Σύμφωνα και με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, η μεταστροφή της νομολογίας δεν παραβιάζει την αρχή της ασφάλειας του δικαίου, εκτός αν αυτή είναι αυθαίρετη ή στερείται προδήλως αιτιολογίας⁷⁸. Όπως, μάλιστα, έχει νομολογηθεί από το ΕΔΔΑ, η ύπαρξη πάγιας νομολογίας των εθνικών δικαστηρίων επιβάλλει την υποχρέωση για μια ουσιαστικότερη αιτιολόγηση της απόκλισης, σε περίπτωση απουσίας της οποίας υφίσταται παραβίαση του δικαιώματος για δίκαιη δίκη⁷⁹. Την προσέγγιση αυτή φαίνεται να ακολουθεί και το Supreme Court, σύμφωνα με τη νομολογία του οποίου η ανατροπή νομολογιακού προηγούμενου πρέπει να βασίζεται σε ειδική αιτιολογία (special justification) ή σε σοβαρούς λόγους (strong grounds)⁸⁰. Η αιτιολογία της δικαστικής απόφασης αναδεικνύεται, συνεπώς, ως στοιχείο συμπληρωματικό της νομολογιακής μεταστροφής⁸¹.

Συναφώς παρατηρείται ότι όταν ο δικαστής της ουσίας διαφωνεί ως προς τα νομολογηθέντα, υποχρεούται να τεκμηριώσει την απόκλιση της κρίσης του από τη διαμορφωθείσα νομολογία ανωτέρων βαθμίδων⁸². Εξάλλου, η αξίωση να μνημονεύονται στην απόφαση τόσο τα αντίθετα νομολογιακά προηγούμενα –ειδικά εφόσον προέρχονται από το ΔΕΕ, το ΕΔΔΑ ή ανώτατα εθνικά δικαστήρια– όσο και οι λόγοι που αυτά δεν ακολουθούνται στη συγκεκριμένη περίπτωση μπορεί ευχερώς να βρει έρεισμα στη συνταγματική υποχρέωση ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων. Εντούτοις, παρά το γεγονός ότι το ιεραρχικά δομημένο σύστημα της διοικητικής δικαιοσύνης δεν αποκλείει την εκφορά αντίθετης νομολογίας από τα κατώτερα δικαστήρια⁸³, είναι διαφορετικό το ζήτημα και εκφεύγει της παρούσας μελέτης το αν

⁷⁵ ΣτΕ 802/2021 σκ. 9· ΕΔΔΑ *Balikliçeşme Beldesi Tarım Kalkınma Kooperatifi* και λοιποί κατά Τουρκίας, αρ. 3573/05 (και 12 ακόμη), 28.02.2011, σκ. 28.

⁷⁶ ΕΔΔΑ *Unédic* κατά Γαλλίας, αρ. 20153/04, 18.12.2008, § 74.

⁷⁷ Σ. Βλαχόπουλος, *Οι συνταγματικές διαστάσεις της μεταβολής της νομολογίας*, 2019, σελ. 29 επ.

⁷⁸ ΕΔΔΑ *Juresa* κατά Κροατίας, αρ. 24079/11, 22.05.2018, σκ. 44.

⁷⁹ ΕΔΔΑ *Atanasovski* κατά ΠΓΔΜ, αρ. 36815/03, 14.04.2010, σκ. 38.

⁸⁰ Ε. Πρεβεδούρου, *Οι μεταστροφές της νομολογίας – Κοινή προοπτική εθνικού και υπερεθνικού δικαστή; (Μέρος Δεύτερο)*, ΘΠΔΔ 3/2023, σελ. 260(263).

⁸¹ Ζ. Λαδά, *Η πιλοτική δίκη του άρθρου 1 του Ν. 3900/2010*, 2017, σελ. 17.

⁸² Κ. Γώγος, «Άρθρο 87», σε: Σ. Βλαχόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Γ. Τασόπουλος (επιμ.), *Σύνταγμα*, ό.π., σελ. 13.

⁸³ Ε. Πρεβεδούρου, *Η σχέση των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων και του Συμβουλίου της Επικρατείας*, ΔιΔικ 4/2022, σελ. 547 επ. (ιδίως 550-552), όπου και παραπομπή σε ΔΠρθοσ 3037/2018, η οποία απέκλινε από τη ΣτΕ

μια τέτοια αντίθετη κρίση παρίσταται «βιώσιμη» μέσα από την οδό των ενδίκων μέσων.

Επιπλέον, οι εξελίξεις στη νομολογία του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ διαδραματίζουν συχνά μείζονα ρόλο και αποτελούν, θα λέγαμε, τον κορμό της αιτιολογίας της δικαστικής απόφασης, η οποία οδηγεί στη μεταβολή των έως τότε νομολογηθέντων, ερμηνεύοντας κατά τρόπο διαφορετικό τους οικείους κανόνες δικαίου⁸⁴. Και τούτο διότι αφενός μεν το ΕΔΔΑ, οι αποφάσεις του οποίου παράγουν ερμηνευτικό δεδικασμένο⁸⁵, αποτελεί τον αυθεντικό ερμηνευτή των κανόνων δικαίου που περιέχονται στη Σύμβαση (άρθ. 32 παρ. 1 ΕΣΔΑ), αφετέρου δε ο ενωσιακός δικαστής σαφώς επέχει ρόλο φυσικού δικαστή στις περιπτώσεις κατά τις οποίες τίθεται ζήτημα συμβατότητας με το δίκαιο της Ένωσης. Περαιτέρω, η συμμόρφωση με τις αποφάσεις του ΔΕΕ καθίσταται αναγκαία, αφού σε αντίθετη περίπτωση τίθεται εν αμφιβόλω η πρακτική αποτελεσματικότητα (*effet utile*) του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁸⁶ την οποία υποχρεούνται να εξασφαλίζουν όλα τα κρατικά όργανα στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους⁸⁷. Η αντίθετη προς το ενωσιακό δίκαιο νομολογιακή ερμηνεία του εθνικού δικαίου θα συνιστούσε, άλλωστε, παραβίασή του⁸⁸. Ιδιαίτερα καταλυτική στην αιτιολογία της δικαστικής απόφασης είναι η απόφαση του ΔΕΕ που εκδίδεται κατόπιν προδικαστικής παραπομπής, κατά το άρθρ. 267 ΣΛΕΕ, η οποία δημιουργεί έναν γόνιμο διάλογο μεταξύ εθνικού δικαστηρίου και ΔΕΕ⁸⁹.

Στην υπόθεση, για παράδειγμα, του βασικού μετόχου, με την οποία κρίθηκε αντίθετο με το Σύνταγμα όλο το πλέγμα των διατάξεων του ν. 3021/2002, η μεταβολή της ερμηνείας του άρθρ. 14 παρ. 1 Σ. συνδέεται με τις απαντήσεις του ΔΕΕ επί των τιθέμενων προδικαστικών ερωτημάτων⁹⁰. Ομοίως, στην απόφαση του ΣτΕ με την οποία κρίθηκε η συνταγματικότητα των συμφώνων συμβίωσης και για τα ομόφυλα ζευγάρια, εμφανής είναι η επίδραση της κρίσης του ΕΔΔΑ, σύμφωνα με την οποία η μη πρόβλεψη των σχετικών συμφώνων και για ομόφυλα ζευγάρια

Ολ. 2287/2015 ως προς τις συνέπειες της διαγνωσθείσας αντισυνταγματικότητας των περικοπών των αναδρομικών συντάξεων για το μέλλον και τελικώς εξαφανίστηκε κατόπιν άσκησης εφέσεως με την ΔΕφθεσ 2234/2019.

⁸⁴ Σ. Βλαχόπουλος, *Οι συνταγματικές διαστάσεις της μεταβολής της νομολογίας*, ό.π., σελ. 23 επ.

⁸⁵ C. Γιαννοπούλου, *The Reception by Domestic Courts of the Res Interpretata Effect of Jurisprudence of the European Court of Human Rights*, *Human Rights Law Review* 3/2019, σελ. 537 επ.

⁸⁶ J. Blockx, *Effet utile reasoning by the court of justice of the European Union is mostly indirect: evidence and consequences*, *European Journal of Legal Studies* 1/2022, σελ. 141(150).

⁸⁷ ΔΕΚ C-453/2000, *Kühne @ Heitz*, 13.01.2004 σκ. 20.

⁸⁸ Β. Σκουρής, «Ποιες συνέπειες επιφέρει η παράβαση της υποχρέωσης εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου από τα εθνικά ανώτατα δικαστήρια;», σε: *Idem*, *Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας*, 2004, σελ. 1341(1348).

⁸⁹ *Idem*, «Άρθρο 267», σε: Β. Σκουρής (επιμ.), *Συνθήκη της Λισσαβώνας – Ερμηνεία κατ' άρθρον*, 2020, σελ. 1756 επ.

⁹⁰ ΣτΕ Ολ. 3471/2011 σκ. 11, 14, με παραπομπή σε ΔΕΚ C-213/07, *Μηχανική Α.Ε.*, 16.12.2008.

συνιστά παραβίαση των άρθ. 8 και 14 της ΕΣΔΑ⁹¹. Ο τυπικός νομοθέτης, μετά την καταδίκη της Ελλάδας, είχε ήδη «αναγκαστεί» να προβεί στη θέσπιση συμφώνων συμβίωση και για τα ομόφυλα ζευγάρια. Το πλαίσιο, όμως, που χάραξε το ΕΔΔΑ με την απόφασή του δεν θα μπορούσε παρά να λειτουργήσει καθοδηγητικά για το ΣτΕ, ενόψει και του ερμηνευτικού δεδικασμένου της απόφασης του ΕΔΔΑ⁹².

Ως προς τη χρόνια διχογνωμία σχετικά με το αν το δικαίωμα στην ιδιοκτησία περιλαμβάνει και τα ενοχικά δικαιώματα, η επίδραση στη νομολογία του άρθ. 1 ΠΠΠ ΕΣΔΑ υπήρξε αποφασιστική⁹³. Αρχικώς, η εγχώρια νομολογία ερμήνευε στενά την κατά το άρθ. 17 Σ. έννοια της ιδιοκτησίας, γεγονός το οποίο επηρέασε τον τρόπο με τον οποίο προσέγγιζε το άρθ. 1 ΠΠΠ ΕΣΔΑ παρά, μάλιστα, την αντίθετη νομολογία του ΕΔΔΑ. Το ΣτΕ φαίνεται, μετά την ήδη διαμορφωθείσα νομολογία του Αρείου Πάγου⁹⁴, να εγκαταλείπει σταδιακά την πάγια –και κατά γενική ομολογία αναχρονιστική– νομολογία του ως προς τον πραγματοπαγή χαρακτήρα του δικαιώματος στην ιδιοκτησία⁹⁵, υιοθετώντας εν πολλοίς τις θέσεις του ΕΔΔΑ⁹⁶, το οποίο αναγνωρίζει την έννοια της περιουσίας ως αυτόνομη έννοια⁹⁷. Η δημιουργική αξιοποίηση στην αιτιολογία της απόφασης της νομολογίας του ΕΔΔΑ, αντί της απλής επίκλησης των διατάξεων της ΕΣΔΑ, συμβάλλει στον εμπλουτισμό της προστασίας των δικαιωμάτων⁹⁸.

Δεν θα πρέπει να λησμονούμε, άλλωστε, ότι η σύμπλευση της εθνικής νομολογίας με αυτή των υπερεθνικών δικαιοδοτικών οργάνων καθίσταται επιτακτική στα πλαίσια του επαυξημένου Συντάγματος⁹⁹. Συνεπεία δε αυτού του «εξευρωπαϊσμού» του εθνικού δικαίου¹⁰⁰ αποτελεί η «ώσμωση» πολλαπλών εννόμων τάξεων¹⁰¹. Ήδη, άλλωστε, και κατά μεταβολή μάλιστα της αρχικής

⁹¹ ΕΔΔΑ Βαλλιανάτος κ.α. κατά Ελλάδα, αρ. 29381/09 και 32684/09, 07.09.2013.

⁹² ΣτΕ 2003/2018 σκ. 7, 13, όπου και εκτενής παραπομπή στις σκέψεις του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Βαλλιανάτος κατά Ελλάδος.

⁹³ Γ. Σταυρόπουλος, *Η επίδραση της ΕΣΔΑ στην ελληνική έννομη τάξη*, ΘΠΔΔ 10/2017, σελ. 929(933).

⁹⁴ ΑΠ 541/2011, ΑΠ Ολ. 6/2007 κ.ά.

⁹⁵ Τ. Ηλιοπούλου-Στράγγα, *Γενική Θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων*, 2018, σελ. 620 επ.· ενδ. ΣτΕ 728/2010 σκ. 3.

⁹⁶ ΣτΕ Ολ. 2401-2402/2014.

⁹⁷ D. Harris/M. O'Boyle/C. Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights*, 2008, σελ. 658.

⁹⁸ Τ. Ζολώτας, *Η ΕΣΔΑ και ο εθνικός δικαστής*, ΕΕυρΔ 3/2022, σελ. 305(308).

⁹⁹ E. Venizelos, *From the Relativization of the Constitution to the Augmented Constitution*, *European Review of Public Law* 3/2020, σελ. 973 επ.

¹⁰⁰ Κ. Γιαννακόπουλος, *Ο νεοφεουδαρχικός συνταγματισμός*, 2022, σελ. 183.

¹⁰¹ Idem, *Τα δικαιώματα στο έλεος του διαλόγου των δικαστών*, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 17.10.2023).

νομολογίας του, γίνεται δεκτό και από το ΣτΕ ότι η αντίθεση στη νομολογία, ως στοιχείο του άρθ. 12 ν. 3900/2010, μπορεί να προέρχεται και από εξελίξεις στη νομολογία του ΕΔΔΑ, εφόσον σε αυτή υπάρχει αρκούντως σαφής, ορισμένη ερμηνευτική του κρίση όσον αφορά διάταξη της ΕΣΔΑ ή προσαρτημένου σε αυτήν Πρωτοκόλλου¹⁰².

3. (ΜΕΙΖΟΝΑ;) ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ ΕΠΙ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΟΥΣΙΑΣ

Στο δικονομικό μας σύστημα η διάκριση των διοικητικών διαφορών σε ακυρωτικές διαφορές και διαφορές ουσίας γίνεται με βάση τον τύπο του δικαστικού ελέγχου¹⁰³. Στην πραγματικότητα, η διαφοροποίηση δεν σχετίζεται με το περιεχόμενο της διαφοράς· «ακυρωτική διαφορά» και «διαφορά ουσίας» είναι αυτή που υπόκειται σε ακυρωτικό ή ουσιαστικό έλεγχο αντίστοιχα¹⁰⁴. Όταν ο διοικητικός δικαστής εκδικάζει διαφορά ουσίας, έχει την εξουσία να μεταρρυθμίζει έννομες σχέσεις, δια της τροποποίησης προστίμων, πειθαρχικών ποινών, κοινωνικο-ασφαλιστικών παροχών αλλά και πράξεων διακριτικής ευχέρειας της Διοίκησης¹⁰⁵.

Κριτική έχει ασκηθεί αναφορικά με τον λόγο ύπαρξης της διάκρισης των διοικητικών διαφορών σε ακυρωτικές και ουσίας¹⁰⁶. Η συνταγματική κατοχύρωση της αρχής της αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων δεν διαφοροποιείται, ασφαλώς, ανάλογα με τη μορφή του δικαστικού ελέγχου. Ο διαφορετικός, όμως, έλεγχος του δικαστή ανάλογα με τη νομοθετική τυποποίηση της διαφοράς, η οποία είναι άλλωστε που καθορίζει τον τύπο του δικαστικού ελέγχου¹⁰⁷, δεν αφήνει ανεπηρέαστη την –εν τοις πράγμασι– αυξημένη ανάγκη για αιτιολογία της δικαστικής απόφασης.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του ελέγχου πράξεων διακριτικής ευχέρειας της Διοίκησης με τις οποίες επιβάλλονται κυρώσεις. Ο δικαστικός έλεγχος της διακριτικής ευχέρειας είναι βέβαια έλεγχος νομιμότητας και όχι σκοπιμότητας των επιλογών της Διοίκησης¹⁰⁸. Καθώς, άλλωστε, διακριτική ευχέρεια δύο βαθμών δεν υφίσταται, ο έλεγχος που ασκεί ο ακυρωτικός δικαστής

¹⁰² ΣτΕ 1728-1730/2018 σκ. 4.

¹⁰³ Γ. Πινακίδης, *Η συνταγματική οργάνωση της Διοικητικής Δικαιοδοσίας*, 2020, σελ. 59 επ.

¹⁰⁴ Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, 2014, σελ. 116-117.

¹⁰⁵ Π. Λαζαράτος, *Η δυνατότητα τροποποιήσεως της προσβαλλόμενης διοικητικής πράξεως ως στοιχείο χαρακτηρισμού διοικητικής διαφοράς ως διαφοράς ουσίας*, Διδικ 3/1996, σελ. 597(602).

¹⁰⁶ Κ. Γώγος, *Σκέψεις για την αναθεώρηση του συνταγματικού πλαισίου της διοικητικής δικονομίας*, Ενώπιον 70/2013, σελ. 6(7).

¹⁰⁷ Σ. Κουτνατζής, *Η συνταγματοποίηση του δικονομικού δικαίου*, 2021, σελ. 99.

¹⁰⁸ Χ. Χρυσανθάκης, *Εισηγήσεις Διοικητικού Δικονομικού Δικαίου*, 2021, σελ. 129.

δεν μπορεί παρά να είναι έλεγχος ορίων¹⁰⁹. Όταν, όμως, η διαφορά τυποποιείται ως διαφορά ουσίας, ο δικαστής μπορεί να υποκαταστήσει τη Διοίκηση και εντός του πλαισίου των νομίμων λύσεων, επιλέγοντας μια άλλη νόμιμη λύση, λόγω των διαφορετικών εξουσιών του¹¹⁰. Εξάλλου, ο έλεγχος της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας επί των πράξεων διακριτικής ευχέρειας της Διοίκησης δέον όπως συνοδεύεται από αυστηρότερο δικαστικό έλεγχο σε σχέση με τη νομοθετική σκοπιμότητα¹¹¹. Εντονότερη καθίσταται, μάλιστα, η ανάγκη αιτιολόγησης της δικαστικής κρίσης στην περίπτωση κατά την οποία ο δικαστής της ουσίας είναι αρμόδιος να καθορίσει το προσήκον μέτρο διοικητικής κύρωσης για την οποία δεν καθορίζονται κριτήρια εκ του νόμου¹¹². Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε ότι η μείζονα εξουσία του δικαστή της ουσίας συμπληρώνεται από μια μείζονα ανάγκη αιτιολογίας.

Αυτή η μείζονα ανάγκη αιτιολογίας γίνεται, ιδίως, φανερή στην περίπτωση των φορολογικών και τελωνειακών διαφορών, για τις οποίες ορίζεται ότι σε περίπτωση της παρά τον νόμο μη άσκησης της εξουσίας επιμέτρησης της Διοίκησης ή πλημμελούς άσκησης της, το δικαστήριο ασκεί το ίδιο τη διακριτική ευχέρεια που διαθέτει η Διοίκηση επιβάλλοντας την προσήκουσα κύρωση και μεταρρυθμίζοντας την πράξη. Σε αυτές τις περιπτώσεις υφίσταται μια το πρώτον κρίση του δικαστή της ουσίας, επί θέματος για το οποίο δεν έχει αποφανθεί η Διοίκηση¹¹³. Το αντιστάθμισμα αυτής της το πρώτον κρίσης δεν μπορεί να είναι άλλο από την ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία της δικαστικής απόφασης.

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό παράδειγμα μείζονος αιτιολογίας στις διαφορές ουσίας αποτελεί η περίπτωση που καταλείπεται στον δικαστή της ουσίας έδαφος ασφαλιστικής κρίσης όταν δικάζει προσφυγή ασφαλισμένου κατά πράξης ασφαλιστικού οργάνου. Πρόκειται εδώ για εν τοις πράγμασι υποκατάσταση του διοικητικού οργάνου, το οποίο απέτυχε να αποφανθεί αιτιολογημένα,

¹⁰⁹ Β. Καράκωστας, *Η Αίτηση Ακυρώσεως*, 2018, σελ. 271.

¹¹⁰ Π. Λαζαράτος, *Αναλογικότητα, Δικαστικός Έλεγχος και Σκεπτικισμός*, ΘΠΔΔ 8-9/2011, σελ. 769(779).

¹¹¹ Κ. Γώγος, *Πτυχές του ελέγχου αναλογικότητας στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, ΔτΑ ΤΕΣ ΙΙΙ/2005, *Κράτος δικαίου και αρχή της αναλογικότητας*, σελ. 299(315).

¹¹² ΣτΕ 1970/2019 σκ. 7· ΣτΕ 900/2018 σκ. 9.

¹¹³ Άρθ. 79 παρ. 5γ ΚΔΔ μετά την παρ. 1 άρθ. 20 ν. 3900/2010· για την έντονη κριτική που έχει δεχτεί η συγκεκριμένη ρύθμιση από τη θεωρία βλ. Μ.-Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Μια αποτίμηση της ειδικής δικονομικής μεταχείρισης των φορολογικών και τελωνειακών διαφορών κατά το άρθ. 79 παρ. 5 ΚΔΔ: Πρότυπο προς μίμηση ή παράδειγμα προς αποφυγή*, ΘΠΔΔ 3/2022, σελ. 259(275).

μετά την έκδοση προδικαστικής απόφασης, για το ποσοστό αναπηρίας του ασφαλισμένου¹¹⁴. Τούτο αποσκοπεί, βέβαια, στο να αποφευχθεί μια παλινωδία έκδοσης προδικαστικών αποφάσεων που αδικαιολόγητα εκτελούνται πλημμελώς από τις υγειονομικές επιτροπές¹¹⁵. Κατά πάγια νομολογία, στην περίπτωση αυτή το δικαστήριο αποκτά την εξουσία είτε να αναπέμψει εκ νέου στη Διοίκηση, ώστε να αιτιολογήσει νομίμως την κρίση της, είτε να αποφανθεί ως προς το τεχνικής φύσεως ζήτημα του ποσοστού αναπηρίας του ασφαλισμένου¹¹⁶, οφείλει όμως να πράξει τούτο επαρκώς αιτιολογημένα, άλλως, κρίνεται ότι η δικαστική απόφαση πάσχει ως προς την αιτιολογία της¹¹⁷.

Η ως άνω αυξημένη υποχρέωση των δικαστηρίων της ουσίας προς αιτιολογία στην περίπτωση της υποκατάστασης μπορεί να συσχετιστεί, στο πεδίο των ακυρωτικών διαφορών, με την ειδική περίπτωση των υπαλληλικών διαφορών, όπου η αδυναμία της Διοίκησης να αιτιολογήσει για τρίτη φορά, μετά από δύο ακυρώσεις για τον λόγο της πλημμελούς αιτιολογίας, νομίμως την κρίση της¹¹⁸, ή για δεύτερη φορά στην περίπτωση των Προϊσταμένων Γενικής Διεύθυνσης¹¹⁹, έχει ως συνέπεια της ακύρωση της επαχθούς για τον διοικούμενο πράξης, λόγω κακής χρήσης της διακριτικής ευχέρειας της Διοίκησης¹²⁰. Κατά συνέπεια, η Διοίκηση υποχρεούται πλέον να εκδώσει θετική πράξη για τον διοικούμενο, ώστε το ακυρωτικό αποτέλεσμα να μετουσιωθεί σε «νομική και υλική πραγματικότητα»¹²¹. Εφόσον η κρίση περί μη νόμιμης αιτιολογίας, εξομοιώνεται με υποκατάσταση της Διοίκησης, υφίσταται εδώ μια επιπλέον ανάγκη αιτιολογίας ως προς την κρίση του Δικαστηρίου σχετικά με την εκ νέου έκδοση μη αιτιολογημένης απόφασης.

4. ΑΝΑΓΚΗ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟ ΤΟΥ ΑΝΑΔΡΟΜΙΚΟΥ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΚΥΡΩΣΗΣ

Το αναδρομικό αποτέλεσμα της ακυρωτικής απόφασης αποτελεί, παραδοσιακά, ίδιον του ακυ-

¹¹⁴ Η. Κουβαράς, *Η απαγόρευση υποκατάστασης του δικαστή στο έργο της διοίκησης ως είδωλο της διοικητικής δικαιοσύνης*, ΕΔΔΔΔ 3/2015, σελ. 657(676, 679).

¹¹⁵ Χ. Πόνη, *Η προβληματική της αντιμετώπισης των ελλιπώς αιτιολογημένων γνωματεύσεων των Υγειονομικών Επιτροπών του ΟΑΕΕ*, ΔτΚΑ 1/2021, σελ. 49(53).

¹¹⁶ Ενδ. ΣτΕ 3820/2015.

¹¹⁷ ΣτΕ 2193/2018 σκ. 8, ΣτΕ 38/2018 σκ. 13.

¹¹⁸ ΣτΕ 858/2011 σκ. 9-10, ΣτΕ 220/2009 σκ. 7.

¹¹⁹ ΣτΕ 1070/2008.

¹²⁰ Σ. Καλογήρου, *Η συμμόρφωση της Διοίκησης στις ακυρωτικές αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας και των Διοικητικών Δικαστηρίων*, 2015, σελ. 143.

¹²¹ Η. Κουβαράς, *Η Διοικητική Δικαιοσύνη ως δικαιοτελεστική λειτουργία*, 2015, σελ. 481.

ρωτικού ελέγχου¹²². Περαιτέρω, δε, συνιστά εγγύηση του κράτους δικαίου, δεδομένου ότι εξασφαλίζει την αποκατάσταση του διοικουμένου από την παράνομη δράση της Διοίκησης¹²³. Η αναδρομική ενέργεια της ακυρωτικής απόφασης επιβάλλεται, συνεπώς, από την αρχή της νομιμότητας, αντισταθμίζοντας τα αποτελέσματα που επιφέρει για τον διοικούμενο το τεκμήριο νομιμότητας των διοικητικών πράξεων¹²⁴. Εξαίρεση στην ανωτέρω θεμελιώδη αρχή του ακυρωτικού ελέγχου αποτελεί η διάταξη του άρθ. 50 παρ. 3β π.δ. 18/1989, αναφορικά με τον περιορισμό των αναδρομικών αποτελεσμάτων της ακύρωσης η οποία εντάσσεται μέσα στο πνεύμα της ενίσχυσης των εξουσιών του ακυρωτικού δικαστή¹²⁵.

Η γενικότερη προβληματική περί της εκτίμησης από τον δικαστή των πραγματικών συνεπειών της απόφασής του¹²⁶ τυποποιείται πλέον και νομοθετικά στο άρθ. 50 παρ. 3β π.δ. 18/1989, δίνοντας «χώρο» στον δικαστή να καθορίσει, πιο ευέλικτα, τον χρόνο από τον οποίο θα ισχύσει το ακυρωτικό αποτέλεσμα, αμβλύνοντας τις επιπλοκές που μπορεί να ανακύψουν από ένα πλήρως αναδρομικό ακυρωτικό αποτέλεσμα¹²⁷. Κατά την εφαρμογή της διάταξης αυτής, ο δικαστής καλείται να σταθμίσει τις πραγματικές καταστάσεις που διαμορφώθηκαν κατά τον χρόνο εφαρμογής της διάταξης, το έννομο συμφέρον των αιτούντων και το δημόσιο συμφέρον. Από την αιτιολογία της δικαστικής απόφασης, στην οποία εξωτερικεύονται τα κριτήρια της στάθμισης τα οποία αξιοποίησε ο δικαστής, αποκαλύπτεται αν το δικαστήριο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του «όχι μόνον ως προστάτη της νομιμότητας, αλλά και του κρατικού ταμείου»¹²⁸. Δεν είναι, άλλωστε τυχαίο, ότι το δημοσιονομικό συμφέρον έχει καταστεί ο συνηθέστερος λόγος του περιορισμού του αναδρομικού αποτελέσματος της ακύρωσης¹²⁹.

Η επιχειρηματολογία που συναντάται στο σκεπτικό των αποφάσεων του ΣτΕ ως προς την

¹²² Ε. Πρεβεδούρου, *Νομοθετικές πρωτοβουλίες και εξελίξεις στον περιορισμό των αναδρομικών αποτελεσμάτων ακυρωτικής δικαστικής απόφασης*, ΘΠΔΔ 6/2014, σελ. 570(571).

¹²³ Σ. Καλογήρου, *Η αρχή του αναδρομικού αποτελέσματος της ακυρωτικής απόφασης. Εξελίξεις στη νομοθεσία και τη νομολογία*, ΔιΔικ 2/2019, σελ. 189(199).

¹²⁴ Κ. Γώγος, *Ο κατά χρόνον περιορισμός των ακυρωτικών αποτελεσμάτων της δικαστικής απόφασης στην πρόσφατη νομολογία ΣτΕ*, ΘΠΔΔ 8-9/2015, σελ. 726(730).

¹²⁵ Βλ. Ι.-Ν. Καζάκο, *Η συμμόρφωση της διοίκησης στις αποφάσεις περί αντισυνταγματικότητας*, 2023, σελ. 117 επ.

¹²⁶ Κ. Mathis, «Consequentialism in law», σε: Idem (ed.), *Efficiency, Sustainability and Justice to Future Generations*, 2012, σελ. 3 επ.

¹²⁷ Η. Κουβαράς, *Οι συνέπειες της δικαστικής απόφασης ως θεμέλιο των νομικών κρίσεων*, 2020, σελ. 112.

¹²⁸ Κ. Γώγος, *Η παράλειψη της διοίκησης να αναπροσαρμόσει τις αντικειμενικές αξίες των ακινήτων ως πεδίο εφαρμογής των «διευρυσμένων εξουσιών» του διοικητικού δικαστή*, ΤοΣ 3-4/2014, σελ. 677(698).

¹²⁹ Σ. Καλογήρου, *Η αρχή του αναδρομικού αποτελέσματος της ακυρωτικής απόφασης*, ό.π., σελ. 189(199).

εφαρμογή της διάταξης είναι πανομοιότυπη¹³⁰, αναγόμενη γενικώς στο δημοσιονομικό συμφέρον του κράτους. Τούτο καθιστά αμφίβολο τον ουσιαστικό χαρακτήρα της τελούμενης στάθμισης, η οποία (θα έπρεπε να) παρίσταται καθοριστικός παράγοντας για την κρίση περί του περιορισμού του αναδρομικού αποτελέσματος και δεν μπορεί να νοηθεί ανεξάρτητα και άνευ της αιτιολογίας της δικαστικής απόφασης. Επιπλέον, και στις περιπτώσεις όπου ο περιορισμός του αναδρομικού αποτελέσματος της ακύρωσης ανάγεται σε διάφορη του δημοσιονομικού έκφραση του δημοσίου συμφέροντος, η αιτιολογία της απόφασης είναι ενίοτε εξαιρετικά λιτή ως προς την κρίση περί της ανάγκης του περιορισμού¹³¹. Η ανάγκη, όμως, για αυξημένη αιτιολογία είναι συνέπεια του εξαιρετικού χαρακτήρα της διάταξης, καθώς και της βαρύτητας των αποτελεσμάτων του περιορισμού του ακυρωτικού αποτελέσματος για τους διοικουμένους, οι οποίοι επωμίζονται τις επαχθείς συνέπειες της επιβίωσης –έστω για ένα χρονικό διάστημα– των συνεπειών μιας παράνομης πράξης στον νομικό κόσμο. Εντούτοις, αυτή η αυξημένη αιτιολογία είναι μεν επιτακτική, δεν επιβεβαιώνεται όμως στο σκεπτικό των αποφάσεων του ΣτΕ.

5. ΑΥΞΗΜΕΝΗ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΔΕΣΜΕΥΣΗ Η ΜΗ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

Έντονο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ζήτημα της αιτιολογίας των αποφάσεων των διοικητικών δικαστηρίων –και άρα, εκ του αποτελέσματος, οι πλημμέλειες αυτής– σχετικά με τη δέσμευση ή μη από τις αποφάσεις των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων.

Ως προς τη δέσμευση από τα πολιτικά δικαστήρια, αφετηρία του προβληματισμού θα πρέπει να αποτελέσει το άρθρ. 5 παρ. 2 εδ. α΄ ΚΔΔ, όπου τίθεται ο κανόνας της δέσμευσης των διοικητικών δικαστηρίων από τις αποφάσεις των πολιτικών δικαστηρίων που έχουν ισχύ έναντι όλων. Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του ΣτΕ, εφόσον δεν συντρέχει αυτή η προϋπόθεση, υφίσταται όμως τελεσίδικη απόφαση του δικάσαντος πολιτικού δικαστηρίου, το διοικητικό δικαστήριο δεν δεσμεύεται, και άρα μπορεί να κρίνει αντιθέτως, υπό την προϋπόθεση ότι θα αιτιολογήσει ειδικώς την απόκλιση, παραθέτοντας τους λόγους που οδήγησαν στον σχηματισμό της αντίθετης κρίσης του¹³².

Για να είναι νομίμως και ειδικώς αιτιολογημένη η απόφαση του δικάζοντος διοικητικού δικαστηρίου

¹³⁰ Βλ. ενδ. ΣτΕ Ολ. 1888/2019 σκ. 19.

¹³¹ Βλ. ΣτΕ 805/2018 σκ. 18.

¹³² ΣτΕ 571-572/2020.

θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη και να συνεκτιμά την απόφαση του πολιτικού δικαστηρίου¹³³. Όπως επισημαίνεται, η ανάγκη ειδικής αιτιολογίας για την απόκλιση του διοικητικού δικαστή από τη μη δεσμεύουσα την κρίση του απόφαση του πολιτικού δικαστηρίου, παρά το ότι δεν τυποποιείται ρητώς στο άρθρ. 5 παρ. 2 ΚΔΔ, αποτελεί απόρροια της συνταγματικά κατοχυρωμένης υποχρέωσης αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων¹³⁴. Είναι, συνεπώς, πλημμελώς αιτιολογημένη ως αόριστη, μη πληρούσα την επιταγή περί ειδικής αιτιολογίας, η απόκλιση από την κρίση του πολιτικού δικαστηρίου, με την αναφορά, ως αιτιολογία, ότι το δικάσαν διοικητικό δικαστήριο δεν δεσμεύεται από την απόφαση του πολιτικού¹³⁵.

Ως γνωστόν, έντονο νομολογιακό διάλογο πυροδότησε η αρχή *ne bis in idem* στην περίπτωση της σώρευσης ποινικών και διοικητικών κυρώσεων σε υποθέσεις λαθρεμπορίας¹³⁶. Όπως επιβεβαιώθηκε πλέον από την Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας, αν για την ίδια κατ' ουσίαν παράβαση έχει ήδη περατωθεί αμετάκλητα η προβλεπόμενη ποινική διαδικασία, η εκκίνηση και εξακολούθηση διαδικασίας επιβολής χρηματικής κύρωσης από τα αρμόδια διοικητικά όργανα ή ενώπιον των αρμόδιων για την επίλυση της διαφοράς διοικητικών δικαστηρίων προσβάλλει την εν λόγω αρχή¹³⁷.

Στις υπόλοιπες περιπτώσεις, κατά τη διαμορφωθείσα νομολογία του ΣτΕ, η εφαρμογή της αρχής είναι μερική, αφού το σε δεύτερο χρόνο επιλαμβανόμενο διοικητικό δικαστήριο δεν δεσμεύεται από την αμετάκλητη αθωωτική απόφαση του ποινικού δικαστηρίου, αλλά υποχρεούται να τη συνεκτιμήσει κατά τρόπο ειδικό¹³⁸. Η συνεκτίμηση της απόφασης του ποινικού δικαστηρίου σημαίνει ότι υφίσταται, εν προκειμένω, υποχρέωση ειδικής αιτιολόγησης εφόσον το δικαστήριο αποκλίνει από την απόφαση του ποινικού δικαστηρίου¹³⁹. Αντίθετα με την ανωτέρω νομολογία – αλλά σε ορθή, κατά τη γνώμη μας, κατεύθυνση– κινήθηκε το Β΄ Τμήμα του ΣτΕ, ξεπερνώντας το εμπόδιο της διαφορετικής φύσης των διαδικασιών και κρίνοντας ότι αμετάκλητη αθωωτική

¹³³ ΣτΕ 1608/2016 σκ. 7.

¹³⁴ Ε. Παυλίδου, *Δογματικά και πρακτικά ζητήματα από τη διασταύρωση πολιτικής και διοικητικής δίκης*, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 17.10.2023).

¹³⁵ ΣτΕ 1500/2010 σκ. 7· ΣτΕ 1588/2009 σκ. 6.

¹³⁶ Ν. Σημαντήρας, «Η επίδραση της ΕΣΔΑ στην ακυρωτική δίκη», σε: Α. Ράντος/Ε. Πρεβεδούρου (επιμ.), *Η Αίτηση Ακυρώσεως*, 2023, σελ. 967(988 επ.).

¹³⁷ ΣτΕ Ολ. 359/2020.

¹³⁸ Ενδ. ΣτΕ 57/2020 σκ. 5, ΣτΕ 826/2017 σκ. 4.

¹³⁹ Έτσι και η Ε. Παυλίδου, *Η δεσμευτική ενέργεια των αποφάσεων της ποινικής και πολιτικής δικαιοδοσίας στη διοικητική δίκη*, 2014, σελ. 173.

απόφαση του ποινικού δικαστηρίου δεσμεύει την κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 2 ΚΔΔ¹⁴⁰. Εξάλλου, η απουσία δέσμευσης του διοικητικού δικαστηρίου υπό την προϋπόθεση της αιτιολογίας της απόκλισης φαίνεται να αποτελεί ερμηνευτική λύση η οποία προσκρούει στο γράμμα του άρθ. 5 παρ. 2 εδ. β' ΚΔΔ, όπου τίθενται συγκεκριμένες προϋποθέσεις για τη δέσμευση των διοικητικών δικαστηρίων.

IV. ΕΠΙΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΑΙΤΙΟΛΟΓΗΜΕΝΗΣ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΩΣ ΠΥΛΩΝΑΣ ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΑΠΟΝΟΜΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Η αιτιολογία της δικαστικής απόφασης αποτελεί πρωτίστως συνταγματική επιταγή αλλά και απόρροια της αρχής της δίκαιης δίκης. Πρόκειται για ένα σύνθετο φαινόμενο, το οποίο επιδρά στο σύνολο του δικανικού συλλογισμού δημιουργώντας επιμέρους υποχρεώσεις κατά την κατάσχεση της μείζονος, της ελάσσονος και της υπαγωγικής πρότασης του δικανικού συλλογισμού. Η υποχρέωση για αιτιολογία συνιστά, όμως, ταυτόχρονα θεμέλιο της δικαστικής απόφασης, υπό την έννοια ότι η δικαστική λειτουργία δεν ασκείται «ελέω Θεού» ή «ελέω Συντάγματος»¹⁴¹. Η επίλυση, εξάλλου, μιας διαφοράς άνευ ή με ελλιπή αιτιολογία θα δημιουργούσε υπόνοιες μεροληψίας κατά την άσκηση της δικαστικής λειτουργίας, γεγονός που δεν συνάδει με τις εγγυήσεις που συνοδεύουν την άσκηση αυτής, ως τον ύπατο κριτή των πράξεων των άλλων δύο λειτουργιών και τον εγγυητή της αρχής της νομιμότητας και της τήρησης των συνταγματικών επιταγών¹⁴².

Η ιδιαίτερη σημασία που λαμβάνει η αιτιολογία ως συστατικό στοιχείο του δικανικού συλλογισμού του διοικητικού δικαστή προκύπτει ως απότοκο του ότι η δικαστική απόφαση δεν περιορίζεται στην επίλυση μιας διαφοράς, αλλά ταυτόχρονα μετουσιώνει το θεωρητικό οικοδόμημα του δικαίου σε ζωντανό δίκαιο¹⁴³, και περαιτέρω ενδέχεται να αναδεικνύονται μείζονος και γενικότερης σημασίας ζητήματα, τα οποία υπερβαίνουν τη συνήθη σύγκρουση των δικαιωμάτων,

¹⁴⁰ ΣτΕ 1204/2023 σκ. 9.

¹⁴¹ Π. Μποροδήμος, *Η αιτιολογία των ποινικών και πολιτικών αποφάσεων ως εγγύηση της δικαστικής λειτουργίας*, Αρμ 4/2023, σελ. 465(466).

¹⁴² Σ. Ορφανουδάκης, *Η αρχή της αναλογικότητας στην ελληνική έννομη τάξη*, 2003, σελ. 97.

¹⁴³ Κ. Μενουδάκος, *Νομιμότητα, δημόσιο συμφέρον και αποτελεσματικός δικαστικός έλεγχος*, ΘΠΔΔ 7/2014, σελ. 670(676).

καθώς αναφέρονται στα όρια της ανθρώπινης ελευθερίας¹⁴⁴ αλλά και τα όρια της πολιτικής εξουσίας ως προς τη διαχείριση ζωτικών για το κοινωνικό σύνολο αγαθών¹⁴⁵.

2. Η ΜΕΙΖΟΝΑ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΩΣ ΜΟΡΦΗ ΠΡΑΓΜΑΤΩΣΗΣ ΓΕΝΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Καταρχήν, το Σύνταγμα δεν προβλέπει ρητώς διαβαθμίσεις ως προς την ένταση της υποχρέωσης προς αιτιολογία της δικαστικής απόφασης. Εντούτοις, το περιεχόμενο της ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας διαφοροποιείται, αναγκαία, ανάλογα με τη φύση και τις ιδιαίτερες συνθήκες της υπόθεσης, όπως επιβεβαιώνεται και από τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Ενδελεχέστερη παρατήρηση ορισμένων περιπτώσεων στις οποίες επιβάλλεται αυξημένη αιτιολογία μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η ανάγκη για αυξημένη αιτιολογία συνδέεται με την εφαρμογή ορισμένων γενικών δικαιοκτικών αρχών, με πρωτίστως προστατευτικό σκοπό¹⁴⁶, οι οποίες φωτίζουν περαιτέρω την υποχρέωση αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων, είτε για να επιβεβαιωθούν, είτε για δικαιολογηθεί επαρκώς η κάμψη τους.

Κατά τον έλεγχο από τον δικαστή των περιορισμών των δικαιωμάτων, η αιτιολογία της δικαστικής απόφασης αποτελεί, θα λέγαμε, την άλλη όψη της αρχής της αναλογικότητας, η οποία μόνο μέσα από την αιτιολογία της δικαστικής απόφασης μπορεί να πραγματοποιηθεί. Ιδίως στον διοικητικό δικαστή, ο οποίος είναι ο κατεξοχήν αρμόδιος για την επίλυση της σύγκρουσης συνταγματικών δικαιωμάτων με τη γενική ρήτρα του δημοσίου συμφέροντος, εναποτίθεται μια αυξημένη υποχρέωση αιτιολογίας, εφόσον στάθμιση άνευ αιτιολογίας δεν νοείται. Σε μεγάλο βαθμό, η ποιότητα της αιτιολογίας της απόφασης εντοπίζεται στην ένταση του ελέγχου του δημοσίου συμφέροντος ο οποίος επιδιώκεται με μια περιοριστική των δικαιωμάτων ρύθμιση· ο έλεγχος αυτός είναι, με τη σειρά του, έλεγχος αιτιολογίας του τυπικού νόμου ή της κανονιστικής διοικητικής πράξης, έλεγχος του κατά πόσο δικαιολογούνται (δηλαδή αιτιολογούνται) οι επιβαλλόμενοι περιορισμοί.

Όπως αναδείχθηκε μέσα από πολλαπλές περιόδους κρίσεων, το δικαιοδοτικό έργο δεν ασκείται σε «αποστειρωμένο» περιβάλλον, αλλά συνδέεται με την κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα μέσα στην οποία ζει ο δικαστής. Εντούτοις, η βαρύτητα των συνεπειών της δικαστικής

¹⁴⁴ Ενδ. ΣτΕ 4171/2012 με σχ. Γ. Καραβοκύρη, ΕφημΔΔ 2/2013, σελ. 185(186).

¹⁴⁵ Ενδ. ΣτΕ Ολ. 190-191/2022, ΣτΕ Ολ. 1906/2014.

¹⁴⁶ Βλ. Μ. Πικραμένο, *Η προστατευτική λειτουργία των αρχών του Συντάγματος και του δημοσίου δικαίου στις σχέσεις του πολίτη με το κράτος*, [e-Πολιτεία 9/2024](#), σελ. 64 επ.

απόφασης ουδόλως δύναται να υποκαταστήσει την υποχρέωση για αιτιολογία, η οποία είναι άμεσα συνυφασμένη με την υποχρέωση του δικαστή να κρίνει βάσει του Συντάγματος και των νόμων, υποχρέωση που δεν φθίνει ενόψει των δυσμενών οικονομικών ή υγειονομικών συνθηκών και της αναγκαιότητας εν γένει. Εξάλλου, η αιτιολογία της δικαστικής απόφασης ως συνταγματική αρχή είναι εφαρμοστέα σε κάθε δικαστική απόφαση και σε κάθε χρονική περίοδο, καθώς το Σύνταγμα και ειδικότερα η υποχρέωση αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων δεν προορίζεται να εφαρμοστεί μόνο σε περιόδους ομαλότητας. Οι διαδοχικές περιόδους κρίσεων οι οποίες ανατρέπουν την κανονικότητα δεν μπορούν να αποτελέσουν τον δικαιολογητικό λόγο για μια αντίστοιχη «κρίση» στην αιτιολογία της δικαστικής απόφασης.

Προχωρώντας, περαιτέρω, στην περίπτωση της μεταστροφής της νομολογίας η οποία εξετάστηκε ανωτέρω σε συνάρτηση με την αιτιολογία της δικαστικής απόφασης, παρά το γεγονός ότι δεν υφίσταται δικαίωμα στη νομολογία, η αυξημένη αιτιολογία της απόφασης διαδραματίζει μείζονα σημασία και είναι απόρροια της αρχής της ασφάλειας του δικαίου, η οποία δεσμεύει το σύνολο των κρατικών λειτουργιών οριοθετώντας και τη δικαστική λειτουργία, δεδομένου ότι συνιστά έναν εκ των θεμελιωδών σκοπών της διοικητικής δίκης¹⁴⁷ και δεν συμπλέει, ως εκ τούτου, με την άνευ δικαιολογητικού λόγου νομολογιακή μεταστροφή. Η αιτιολογία της δικαστικής απόφασης στις ανωτέρω περιπτώσεις όπου συντελείται νομολογιακή μεταστροφή αναδεικνύει τον δικαιολογητικό λόγο απόκλισης από την αρχή της ασφάλειας του δικαίου, η οποία δεν είναι δυνατόν να καμφθεί άνευ αιτιολογίας. Περαιτέρω, δε, η ανάγκη συμπερίληψης στον κορμό της αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων των νεότερων δεδομένων της νομολογίας του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ βρίσκει το έρεισμά της στην υπεροχή του διεθνούς συμβατικού δικαίου κατά το άρθρο 28 Σ. και τη Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών, αλλά και την αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου ειδικότερα, η υπεροχή του οποίου θεμελιώνεται άλλωστε αυτοαναφορικά από ενωσιακής πλευράς.

Επιπλέον, στις διαφορές που έχουν τυποποιηθεί από τον νομοθέτη ως ουσίας, η αυξημένη αιτιολογία είναι αναγκαία συνέπεια της μείζονος εξουσίας του δικαστή. Εξάλλου, ο περιορισμός του αναδρομικού αποτελέσματος της ακύρωσης συνοδεύεται από μείζονα ανάγκη αιτιολογίας για τον λόγο ότι συνεπάγεται, εν πολλοίς, κάμψη της θεμελιώδους αρχής της νομιμότητας η οποία διέπει τη δράση της Διοίκησης. Παράλληλα, ο περιορισμός του αναδρομικού αποτελέσματος της ακύρωσης αποτελεί μια ακόμα περίπτωση στάθμισης από τον διοικητικό δικαστή, που για

¹⁴⁷ Idem, *Η εγγυητική λειτουργία της ασφάλειας δικαίου για τη δημόσια εμπιστοσύνη στα όργανα του κράτους*, [e-Πολιτεία 1/2022](#), σελ. 8(21 επ.).

τον λόγο αυτό, οφείλει να είναι αιτιολογημένη. Τέλος, η απόκλιση από τις αποφάσεις άλλων δικαιοδοσιών θα ήταν ακατανόητη για τον διάδικο αν στερείτο της αναγκαίας αιτιολογίας, η οποία υποδεικνύει τον λόγο διαφοροποίησης μιας κρίσης που εκδίδεται αναφορικά με όμοια πραγματικά περιστατικά.

Η αυξημένη αιτιολογία, πέρα από παρακολούθημα γενικών δικαιοδικών αρχών, δεν παύει να είναι βέβαια αιτιολογία, και ως εκ τέτοια βρίσκει το συνταγματικό της έρεισμα της στο άρθρ. 93 παρ. 3. Σ. Κρίσιμο είναι να σημειώσουμε όμως ότι η πρακτική ανάγκη για αυξημένης έντασης αιτιολογία γεννάται στις περιπτώσεις εκείνες όπου υφίσταται ένα μείζονος βαρύτητας διακύβευμα για τις ανωτέρω δικαιοδικές αρχές. Στο ερώτημα λοιπόν «*Quis custodiet ipsos custodes?*», η απάντηση δεν είναι άλλη από την αιτιολογία της δικαστικής απόφασης, η οποία προσδίδει, άλλωστε, την πραγματική «*auctoritas*» στη δικαστική απόφαση, δηλαδή την επαύξηση της αποτελεσματικότητάς της και το κύρος της¹⁴⁸. □

¹⁴⁸ Για την έννοια της *auctoritas* στο ρωμαϊκό δίκαιο βλ. Μ. Humbert, *Πολιτικοί και Κοινωνικοί Θεσμοί της Αρχαιότητας*, 2012, σελ. 372.